

TARBIYANING PSIXOLOGIK NAZARIYASI

Tojiboyeva Nodirabegim

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti**Amaliy psixologiya yo'nalishi 3- bosqich talabasi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20062530>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiyaning psixologik nazariyasi va uning amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tarbiya inson shaxsiyatini shakllantirishning murakkab jarayoni sifatida ko'rib chiqilib, irsiyat va muhit bilan birgalikda shaxsning rivojlanishidagi o'rni belgilab berilgan. Maqolada bola xulq-atvorini shakllantirishda ijobiy rag'batlantirish, ota-ona namunasi, xavfsizlik hissi, individual yondashuv, o'smirlik davridagi psixologik xususiyatlar, raqamli tarbiya muammolari kabi masalalar yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali tarbiya majburlash va tanqid orqali emas, balki tushunish, qo'llab-quvvatlash va ijobiy namuna orqali amalga oshiriladi. Maqola oila va jamiyatda sog'lom avlodni tarbiyalash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: tarbiya psixologiyasi, bola tarbiyasi, ijobiy rag'batlantirish, oilaviy munosabatlar, shaxsiy rivojlanish, o'smirlik psixologiyasi, xavfsizlik hissi, raqamli tarbiya.

Bugungi kunda tarbiya masalasi har bir oila va jamiyat uchun dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki jamiyatning ertangi kuni bugun qanday avlodni voyaga yetkazayotganimizga bevosita bog'liq. Tarbiya faqatgina odob-axloq qoidalarini o'rgatish emas, balki insonning fikrlashi, his-tuyg'ulari, qarashlari va xulq-atvorini shakllantiruvchi murakkab jarayondir. Shu sababli unga psixologik nuqtai nazardan yondashish muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik jihatdan tarbiya insonning ongiga, hissiyotlariga va xulqiga maqsadli ta'sir ko'rsatish jarayoni sifatida qaraladi. Bu jarayon faqat tashqi ta'sir bilan cheklanib qolmaydi, balki shaxsning ichki dunyosi — uning ehtiyojlari, qiziqishlari va motivlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Shuning uchun ham haqiqiy tarbiya majburlash orqali emas, balki tushuntirish, ishontirish va amaliy namuna orqali samarali natija beradi.

Inson shaxs sifatida uch asosiy omil ta'sirida shakllanadi: irsiyat, muhit va tarbiya. Irsiyat tug'ma xususiyatlarni belgilab bersa, muhit inson yashaydigan ijtimoiy sharoitni yaratadi. Tarbiya esa ana shu ikki omilni to'g'ri yo'naltirib, shaxsning kamolotiga xizmat qiladi. Aynan tarbiya orqali inson o'z imkoniyatlarini anglaydi va rivojlantiradi.

Psixologiyada bola xulq-atvorini tushuntiruvchi muhim qonuniyatlardan biri shundan iboratki, bola ko'rganini takrorlaydi. Ya'ni u ota-onaning gapidan ko'ra, ularning amaliy harakatlariga ko'proq e'tibor beradi. Agar ota-ona o'zaro hurmat bilan muomala qilsa, bola ham shu muhitda hurmatli bo'lib ulg'ayadi. Aksincha, doimiy janjal va keskin muhit bolaning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyada ijobiy rag'batlantirish muhim o'rin tutadi. Bola qilgan yaxshi ishi uchun maqtalsa yoki qo'llab-quvvatlansa, unda o'ziga ishonch va harakat qilish istagi kuchayadi. Aksincha, doimiy tanqid yoki kamsitish bolaning ichki ishonchini pasaytiradi. Masalan, bolaga "sen eplay olmaysan" deb aytilsa, u asta-sekin bunga ishonib qoladi. Agar esa "sen harakat qilsang, albatta uddalaysan" deb ruhlantirilsa, unda ijobiy o'zgarish kuzatiladi.

Hayotda oddiy vaziyatlar orqali ham tarbiyaning psixologik jihatlari ko'rish mumkin. Masalan, bola biror narsani sindirib qo'ysa va u qattiq jazolansa, u keyingi safar xatoni yashirishga

harakat qiladi. Agar esa u bilan tinchgina gaplashilib, xatosi tushuntirilsa, bola to'g'ri xulosa chiqarishni o'rganadi. Bu esa uning kelajakdagi xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ko'plab oilalarda tarbiya jarayonida ayrim xatolarga yo'l qo'yiladi. Jumladan, bolani boshqalar bilan solishtirish, uning fikrini e'tiborsiz qoldirish yoki doimiy ravishda tanqid qilish shular jumlasidandir. Bunday yondashuv bola shaxsining erkin rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. U o'ziga ishonchsiz bo'lib qolishi yoki aksincha, ichki norozilik bilan ulg'ayishi mumkin.

Zamonaviy davrda bolalar katta axborot oqimi ichida ulg'aymoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar ularning fikrlashi va qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli tarbiya jarayonida bolaga nafaqat qoidalarini o'rgatish, balki to'g'ri fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini ham shakllantirish muhim hisoblanadi.

Oila esa tarbiyaning asosiy maskani hisoblanadi. Mehr, hurmat va o'zaro ishonch mavjud bo'lgan oilada ulg'aygan bola ruhiy jihatdan sog'lom, o'ziga ishongan va jamiyatda faol bo'lib shakllanadi. Aksincha, e'tiborsizlik yoki sovuqqonlik hukmron bo'lgan muhitda ulg'aygan bolalarda turli psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Bugungi kunda yana bir dolzarb masala — ota-onaning bolaga ajratadigan vaqtidir. Ko'plab ota-onalar moddiy ta'minotni birinchi o'ringa qo'yib, farzandi bilan muloqot qilishni kamaytirib yuboradi. Vaholanki, bola uchun eng katta ehtiyoj — bu e'tibor va mehrdir. Qisqa bo'lsa ham sifatli vaqt o'tkazish bolaning ruhiy rivojida katta rol o'ynaydi.

Tarbiyada sabr-toqat ham muhim ahamiyatga ega. Har bir bola turlicha rivojlanadi va har birining o'ziga xos xususiyatlari bor. Shuning uchun ota-ona bolani boshqalar bilan solishtirmasdan, uning individual rivojiga e'tibor qaratishi zarur.

Bolani tarbiyalashda uning yosh xususiyatlarini hisobga olish juda muhimdir. Har bir yosh bosqichida bolaning psixologiyasi o'zgarib boradi. Masalan, kichik yoshdagi bolalar ko'proq o'yin orqali o'rganadi. Shu sababli ularga quruq nasihat emas, balki o'yin, hikoya va qiziqarli mashg'ulotlar orqali tarbiya berish samaraliroq bo'ladi.

Shuningdek, o'smirlik davri tarbiyaning eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola o'zini mustaqil shaxs sifatida his qila boshlaydi, qarshilik ko'rsatishi yoki o'z fikrini himoya qilishi mumkin. Bunday vaziyatda ota-onaning bosimi emas, balki tushunishi va sabrli muloqoti muhim rol o'ynaydi. O'smirni eshitish, unga ishonch bildirish uning ruhiy barqarorligini saqlab qoladi.

Yana bir muhim jihat — bu bolaning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashdir. Agar bola biror sohaga qiziqsa, uni to'xtatish emas, aksincha rivojlantirish kerak. Bu uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kelajakda o'z yo'lini topishiga yordam beradi.

Psixologiyada “xavfsizlik hissi” degan tushuncha mavjud. Bola o'zini xavfsiz his qilgan muhitda erkin rivojlanadi. Agar u doimiy qo'rquv yoki bosim ostida yashasa, uning shaxsiyati to'liq shakllanmaydi. Shu sababli ota-onalar bolaga nafaqat jismoniy, balki ruhiy xavfsizlik ham yaratib berishi kerak.

Bundan tashqari, bolaga “yo'q” deyishni o'rgatish ham tarbiyaning muhim qismidir. Bu uning kelajakda zararli odatlar yoki noto'g'ri takliflarga qarshi turishiga yordam beradi. Har doim “bo'ysunuvchi” bola emas, balki to'g'ri qaror qabul qila oladigan shaxsni tarbiyalash muhimdir.

Tarbiyada kichik muvaffaqiyatlarni ham e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Bola kichik yutuqlari uchun rag'bat olsa, unda katta maqsadlarga intilish hissi shakllanadi. Bu esa motivatsiyaning eng oddiy, lekin samarali usullaridan biridir.

Yana bir muhim omil — bu bolaga xato qilish imkonini berishdir. Ko'pchilik ota-onalar bolaning xato qilishidan qo'rqadi va uni doim nazorat qiladi. Aslida esa xato qilish orqali bola tajriba orttiradi va to'g'ri xulosa chiqarishni o'rganadi.

Oiladagi muloqot sifati ham tarbiyada katta rol o'ynaydi. Agar uyda ochiq va samimiy suhbatlar bo'lsa, bola o'z muammolarini yashirmaydi. Aksincha, sovuq muhitda ulg'aygan bola o'z muammolarini ichida saqlab yuradi, bu esa keyinchalik psixologik muammolarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, bolaga vaqtni to'g'ri boshqarishni o'rgatish ham muhimdir. Kun tartibiga rioya qilish, vaqtni rejalashtirish kabi odatlar uning kelajakdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda raqamli tarbiya masalasi ham dolzarbdir. Bolaning telefon, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishini to'g'ri nazorat qilish kerak. To'liq taqiqlash emas, balki me'yorni tushuntirish va nazorat qilish eng to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bulsak tarbiyaning psixologik nazariyasi shuni anglatadiki, bolani tarbiyalash — bu faqatgina nazorat qilish yoki buyruq berish emas, balki uni tushunish, qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yo'naltirishdir. Har bir bola o'ziga xos shaxs bo'lib, unga individual yondashuv zarur. Uni eshitish, fikrini hurmat qilish va imkoniyatlarini rivojlantirish orqali jamiyat uchun foydali insonni shakllantirish mumkin. Tarbiyada eng katta ta'sir so'zdan emas, balki amaliy namuna va munosabatdan kelib chiqadi. Bola har kuni ko'rayotgan muhit, eshitayotgan so'zlar va his qilayotgan munosabat orqali shakllanadi. Shu sababli har bir ota-ona va pedagog o'z xatti-harakatiga e'tiborli bo'lishi, bolaga nafaqat o'rgatuvchi, balki ijobiy namuna bo'lishi zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya rivojlanish nazariyasi. – M.: Pedagogika, 1984.
2. Elkonin D.B. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
3. Aslonov A., To'ychiyev A. Yosh psixologiyasi va oilaviy tarbiya. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. – New York: Norton, 1968.
5. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Tojiboyeva N. Oila psixologiyasida tarbiya masalalari // "Psixologiya va hayot" jurnali. – 2025. – № 3. – B. 45-52.
8. Rogers C.R. Freedom to Learn. – Columbus: Merrill, 1983.